

”מקראות שראויין לשרוף” - האמנם?

הקדמה

בפרשת דברים כתובים פסוקים רבים שבמבט ראשון לא מובן מדוע נכתבו. הם מתארים אירועים שאירעו בעבר הרחוק, ואינם קשורים לכאורה לעם ישראל, וכן כיצד קראו גויים שונים למקום בארץ ישראל. מאמר זה יעסוק בארבע קבוצות של פסוקים כאלו.

1. הפסוקים ביחס לארץ מואב

בפרק ב' כתובים שני פסוקים ביחס לארץ מואב, ופסוק נוסף ביחס לארץ שעיר, שלא מובן מדוע נכתבו.

כך נאמר שם:

ט. "ויאמר ד' אלי: אל תצר את מואב ואל תתגר במלחמה, כי לא אתן לך מארצו ירשה, כי לבני לוט נתתי את ער ירשה.

י. האמים לפנים ישבו בה, עם גדול ורב וְרַם כענקים.

יא. רפאים יחשבו אף הם כענקים, והמאבים יקראו להם אַמִּים.

יב. ובשעיר ישבו החרים לפנים, ובני עשו יירשום וישמידום מפניהם, וישבו תחתם".

פסוק ט' מובן: ד' ציוה על משה לא לצור את מואב ולא להתגרות בו מלחמה,

כי ד' לא יתן לנו את ארץ מואב. אבל על פסוקים י"ב-י"ג יש לשאול שלש שאלות:

1. מדוע חשוב לתורה לספר מי ישב לפנים במואב?

2. מדוע חשוב לתורה לספר כיצד בדיוק קראו להם המואבים?

3. מדוע חשוב לתורה לספר מי ישב לפנים בשעיר?

2. הפסוקים ביחס לארץ עמון

אחר כך שוב מופיע דבר דומה ביחס לארץ בני עמון.

כך נאמר שם:

יט. "וקרבת מול בני עמון, אל תצַרם ואל תתגר במ, כי לא אתן מארץ בני עמון לך ירשה, כי לבני לוט נתתיה ירשה.

כ. ארץ רפאים תִּחַשֵּׁב אף היא, רפאים ישבו בה לפנים, והעמנים יקראו להם זַמְזָמִים.

כא. עם גדול ורב וְרַם כענקים, וישמידם ד' מפניהם ויירשם וישבו תחתם.

כב. כאשר עשה לבני עשו הישבים בשעיר, אשר השמיד את החרי מפניהם, ויירשם וישבו תחתם עד היום הזה".

פסוק י"ט מובן: ד' ציוה על משה לא לצור את עמון ולא להתגרות בו, כי ד' לא יתן לנו את ארצו. אבל על פסוקים כ"ב-כ"ג יש לשאול שתי שאלות:

1. מדוע חשוב לתורה לספר מי ישב לפנים בעמון?
2. מדוע חשוב לתורה לספר כיצד בדיוק קראו להם העמונים?

3. הפסוק ביחס לעוים

מיד אחר כך שוב מופיע פסוק בלתי מובן: "והעוים הישבים בחצרים עד עזה, כפתרים היצאים מכפתר השמידם, וישבו תחתם" (ב, כג). יש לשאול: מדוע כל כך חשוב לתורה לספר שהכפתרים השמידו את העוים וישבו תחתם?

4. הפסוק ביחס לחרמון

בפרק ג' פסוק ט' נאמר: "צדנים יקראו לחרמון שרין, והאמרי יקראו לו שניר". נשאלת השאלה: מדוע חשוב לתורה לספר לנו כיצד קראו הצדונים והאמרי להר החרמון?

5. דברי הגמרא במסכת חולין

הגמרא במסכת חולין (ס ע"ב), בהתייחסה לשני הפסוקים האחרונים שהוזכרו, וכן לפסוקים נוספים מפרשיות אחרות, הציגה את השאלה בצורה חריפה ביותר: "אמר ר' שמעון בן לקיש: הרבה מקראות שראויין לשרוף! והן הן גופי תורה".

פירש רש"י: "הרבה מקראות - יש שדומה לקוראיהן שהן ראויין לשרוף. שלא היה לו לכותבם, שאין להם צורך בתורה, וגנאי הוא לחברן עם הקדושה. והן הן גופי תורה - טעמים גדולים תלויין בהם".

כיון שהגמרא לא התייחסה לכל הפסוקים הנזכרים, ולעומת זאת היא התייחסה לפסוקים נוספים מפרשיות אחרות, המאמר יצעד בתחילתו בעקבות רש"י בפרשתנו, ורק אחר כך יעסוק בגמרא.

א. ביאור רש"י לשתי קבוצות הפסוקים הראשונות

על קבוצת הפסוקים הראשונה כתב רש"י (ב, י-יב): "האמים לפנים וגו' - אתה סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לו לאברהם, לפי שהאמים, שהם רפאים, ישבו בה לפנים, אבל לא זו היא, כי אותן רפאים הורשתי מפני בני לוט והושבתים תחתם".

רפאים יחשבו וגו' - רפאים היו נחשבין אותם אָמים, כענקים הנקראים רפאים, על שם שכל הרוואה אותם ידיו מתרפות.

אָמים - על שם שאימתם מוטלת על הבריות. וכן: 'ובשעיר ישבו החורים' ונתתם לבני עשו.

יירשום - לשון הווה, כלומר: נתתי בהם כח שיהיו מורשישים אותם והולכים".

גם על קבוצת הפסוקים השניה כתב רש"י (ב, כ): "ארץ רפאים תחשב - ארץ רפאים נחשבת אף היא, לפי שהרפאים ישבו בה לפנים, אבל לא זו היא שנתתם לאברהם".

רש"י בפירושו לגמרא בחולין (ס ע"ב בד"ה "ליתו וליפקו") הרחיב יותר בהסברו לגבי הרפאים: "ושאר מקראות הדומין לזה ב[פרשת] 'אלה הדברים', כגון: 'ובשעיר ישבו החורים' (ב, יב), ובמואבים ובעמונים כתיב: 'רפאים ישבו בה' (ב, כ), כולו טעמא אית בהו, דבכולהו כתיב: 'ארץ רפאים תחשב' (שם).

לפי שנאמר לאברהם אבינו בין הבתרים: 'לזרעך נתתי [את הארץ הזאת]' וגו' (בראשית טו, יח), וקחשיב: 'ואת הרפאים' (שם, כ), וכשיצאו ממצרים ועברו דרך הר שעיר ועמון ומואב, שנקראו כבר 'ארץ רפאים', היה עולה על דעתם להתגרות בהם, כסבורים זו היא שניתנה לאברהם, ומנעם הקדוש ברוך הוא, ואמר להם: 'ארץ רפאים ודאי [היתה] נחשבת, שהרפאים ישבו בה מקדם, אבל לא זו היא שנתתי לאברהם, אלא לאלו נתתיה, שגרשום משם וישבו תחתיהם, בשכר אברהם, שיצאו בני עשו הימנו, ולוט היה קרוב לאברהם. וכשהגיעו לחבל ארגוב כתיב: 'ההוא יקרא ארץ רפאים' (דברים ג, יג) - זו היא שנתתי לאביכם"¹.

רש"י בפירושו לגמרא הוסיף שגם ארץ שעיר היתה לפנים ארץ הרפאים, ועיין ברש"י שם שהעיר שלגבי שעיר לא מצאנו שארצו נקראה ארץ רפאים.

רש"י שם הוסיף שעשו ומואב ועמון זכו בארצם מכחו של אברהם אבינו. דבר זה כתב רש"י גם בפרשתנו (ב, ה): "יִרְשֶׁה לְעֹשֵׂו - מאברהם, עשרה עממים נתתי לו, שבעה לכם, וקיני וקנזי וקדמוני, הן עמון ומואב ושעיר, אחד מהם לעשו, והשנים לבני לוט".

בפרשתנו הוסיף רש"י נימוק נוסף לזכותו של לוט: "בשכר שהלך אתו [לוט עם אברהם] למצרים, ושתק על מה שאמר [אברהם] על אשתו: 'אחותי היא', עשאו כבנו".

¹ גם בפרשתנו כתב רש"י על הפסוק: "ההוא יקרא ארץ רפאים - היא אותה שנתתי לאברהם" (ג, יג). והסבירו המפרשים (רא"ם ו"גור אריה") שכוונת רש"י היא שהמלה "ההוא" משמעה למעט: הוא ולא אחר - למעט מארצות עמון ומואב! ועיין ברמב"ן ב, כג, וב"אור החיים" הקדוש ב, כ, ג, יב.

רש"י התייחס לשאלה מדוע הדגישה התורה שהרפאים הם שישבו לפניו במואב ובעמון - כדי להסביר לנו שאף על פי שבני ישראל בדורו של משה חשבו שארצות אלו שייכות להם מאברהם אבינו, מפני שהם ארצות הרפאים, והקב"ה הבטיח לאברהם אבינו בברית בין הבתרים גם את הרפאים (בראשית טו, כ), אין הדבר כן.

אך רש"י לא התייחס לשאלה מדוע חשוב לתורה לספר כיצד בדיוק קראו העמונים לרפאים, וגם אחרי מה שכתב על השם שקראו להם המואבים, לא מובן מספיק מדוע כתבה התורה דברים אלו.

גם בפירושו לגמרא לא התייחס רש"י לשאלה מדוע חשוב לתורה לספר כיצד בדיוק קראו המואבים והעמונים לרפאים.

נראה להסביר שכוונתו היא שלמרות שאותם אנשים שישבו לפניו במואב היו נקראים "רפאים", על שם שכל הרואה אותם ידיו מתרפות, וכן היו נקראים "אמים", על שם שאימתם מוטלת על הבריות, ואם כן קשה היה מאד בדרך הטבע לנצחם, אף על פי כן נתן ד' אותם ביד המואבים².

ב. ביאור רש"י לפסוק השלישי

על הפסוק "והעוים היושבים בחצרים עד עזה, כפתרים היצאים מכפתר השמידם וישבו תחתם" (ב, כג), כתב רש"י: "עוים מפלשתים הם, שעמהם הם נחשבים בספר יהושע, שנאמר: 'חמשה סרני פלשתים: העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים' (יהושע יג, ג). ומפני השבועה שנשבע אברהם לאבימלך לא יכלו ישראל להוציא ארצם מידם, והבאתי עליהם כפתורים, והשמידום וישבו תחתם, ועכשיו אתם מותרים לקחתה מידם".

ביאור זה הוא על פי הגמרא במסכת חולין (ס ע"ב), ולפיו הפסוק בא לתאר את החסד הגדול שעשה הקב"ה עם ישראל, שהביא את הכפתרים מכפתר, כדי שיוציאו את הארץ מידי צאצאי אבימלך, וישראל יוכלו לכובשם!

ג. ביאור רש"י לפסוק הרביעי

על הפסוק הרביעי כתב רש"י: "צידנים יקראו לחרמון וגוי' - ובמקום אחר הוא אומר: יועד הר שיאן הוא חרמון' (לקמן ד, מח), הרי לו ארבעה שמות! למה הוצרכו לכתוב? להגיד שבח ארץ ישראל, שהיו ארבע מלכויות מתפארות בכך. זו אומרת: 'על שמי יקרא', וזו אומרת: 'על שמי יקרא'".

² עיין ברמב"ן שהסביר כעין זה. ואף על פי שחלק על רש"י בענין אחר, בזה נראה שרש"י יסכים לו.

ד. סיכום דברי רש"י

שתי קבוצות הפסוקים הראשונות באו ללמדנו שאסור היה לבני ישראל בעלותם ממצרים לכבוש את ארצות עמון ומואב ואדום, כיון שהם נתנו לעמים ההם.

הפסוק השלישי בא ללמדנו מדוע הותר לבני ישראל לכבוש את ארץ פלשתים, למרות שאברהם אבינו נשבע לאבימלך שלא ירע לו ולנינו [=בנו] ולנכדו. הפסוק הרביעי בא ללמדנו עד כמה משובחת ארץ ישראל, שכל האומות מתפארות שיש להן חלק בה.

ה. ביאור הגמרא במסכת חולין

כאמור, הגמרא במסכת חולין (ס ע"ב) הביאה את שני הפסוקים האחרונים שהוזכרו, וכן פסוקים מפרשיות נוספות, ואמרה עליהם: "הרבה מקראות שראויין לשרוף".

יש להתבונן בגמרא שם, ולדון ביחס שבינה לבין הפסוקים שהובאו עד כה. זו לשון הגמרא: "אמר ר' שמעון בן לקיש: הרבה מקראות שראויין לשרוף, והן הן גופי תורה".

1. 'והעוים היושבים בחצרים עד עזה' (דברים ב, כג) - מאי נפקא לן מינה? מדאשבעיה אבימלך לאברהם: 'אם תשקור לי ולניני ולנכדי' (בראשית כא, כג), אמר הקב"ה: ליתו כפתורים, ליפקו מעוים, דהיינו פלשתים, וליתו ישראל ליפקו מכפתורים.

פירש רש"י: "חצרים עד עזה - ארץ ישראל. מאי נפקא לן מינה - אי לאו מקומן של אלו היה, אלא מקום אחרים ואלו גרשום. ולניני ולנכדי - ועדיין לא עברו הדורות. כפתורים - לאו מפלשתים נינהו. ליתו וליפקו - ארעא מפלשתים, וליתו ישראל וליפקו מינייהו. [תרגום: יבואו ויוציאו את הארץ מפלשתים, ויבואו ישראל ויוציאו את הארץ מהם].

2. כיוצא בדבר אתה אומר: 'כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא, והוא נלחם במלך מואב' וגוי' (במדבר כא, כו). מאי נפקא מינה? דאמר להו הקב"ה לישראל: 'אל תצר את מואב' (דברים ב, ט), אמר הקב"ה: ליתי סיחון ליפוק ממואב, וליתו ישראל וליפקו מסיחון. והיינו דאמר רב פפא: 'עמון ומואב טיהרו בסיחון'.

פירש רש"י: "והוא נלחם במלך מואב - למה לו לאשמועינן? אלא משום דכתיב: 'אל תצר את מואב' וגוי' (דברים ב, ט).
 והיינו דאמר רב פפא - במסכת גיטין (דף לח ע"א).
 עמון ומואב טהרו בסיחון - על ידי סיחון טהרו ארצם לישראל. במואב כתיב: 'והוא נלחם' וגוי' (במדבר כא, כו), ובעמון מפורש בנחלת בני גד בספר יהושע (יג, כה): 'ויהי להם הגבול יעזר וכל ארץ הגלעד וחצי ארץ בני עמון', וקא חשיב ואזיל, וכתוב בסיפיה (יג, כז): 'יתר ממלכות סיחון', אלמא סיחון כבש לארץ בני עמון. ועוד מצינו במלך בני עמון שאמר למלאכי יפתח (שופטים יא, יג): 'כי לקח ישראל את ארצי מארנון ועד היבוק', אלמא ארץ בני עמון הוא, והם מסיחון כבשוה, דכתיב בו: 'וירשו את ארצו מארנון ועד היבוק' (במדבר כא, כד, ושם כתוב: 'וירשו את ארצו מארנון עד יבוק'), אבל מהנשאר בידם לא לקחו כלום".

3. 'צידונים יקראו לחרמון שריון' (דברים ג, ט), תנא: שניר ושריון מהרי ארץ ישראל, מלמד שכל אחד ואחד מאומות העולם הלך ובנה לו כרך גדול לעצמו, והעלה לו על שם הרי ארץ ישראל. ללמדך שאפילו הרי ארץ ישראל חביבין על האומות העולם.

פירש רש"י: "צידונים יקראו וגוי' - למה לי.
 תנא: שניר ושריון הרי ארץ ישראל הן - וחרמון קרוב לצידונים ולאמורי, ובנו עליו כרכים, זה קרא לו: 'שריון', וזה קרא לו: 'שניר'.
 יש להעיר שמדברי רש"י בפירושו לגמרא נראה שרק שני עמים בנו עליו ערים - הצידונים והאמורי, בניגוד למה שכתב בפירושו לתורה שארבע אומות קראוהו על שמם. אך הדבר לא קשה, שכן בפירושו לתורה צעד רש"י בעקבות הספרי.
 אבל העיר ה"תורה תמימה": "רש"י [בפירושו לגמרא] פירש שבנו כרכים **על אותן ההרים**, ולא ידעתי למה שינה מלשון הגמרא שהעלו להם שמות **על שמות ההרים**, אבל הערים עצמן בנו במקומות אחרים, וצריך עיון".

4. כיוצא בו: 'ואת העם העביר אותו לערים' (בראשית מז, כא), מאי נפקא מינה? דלא ליקרו לאחיו: 'גלוותא'.
 פירש רש"י: "העביר אותו לערים - מאי אשמועינן.
 כי היכי דלא ליקרו - מצרים לאחיו לאחר זמן: 'גולים בני גולים', לכך הגלם".

יש לשאול: מדוע לא הביאה הגמרא גם את הפסוקים מפרשתנו שעוסקים בארץ רפאים?

כשמתבוננים בכל ארבעת הפסוקים שבהם דנה הגמרא, רואים שהיסוד המשותף לביאור הגמרא לכל הפסוקים הוא שהם עוסקים **בכבודם של ישראל**, ובכבודה של ארץ ישראל:

את שני הפסוקים הראשונים הסבירה הגמרא שהם נכתבו כדי שלא יגידו על עם ישראל שהוא עבר על ציווי הקב"ה וכבש ארצות שאסור היה לו לכבוש. את הפסוק הרביעי הסבירה הגמרא שהוא נכתב כדי ללמדנו שיוסף דאג לכך שהמצרים לא יזלזלו בבני ישראל ויקראו להן גולים. את הפסוק השלישי הסבירה הגמרא שהוא נכתב כדי ללמדנו את שבחה של ארץ ישראל.

על פי זה ניתן לענות שמפני שהפסוקים הנוספים מפרשתנו אינם עוסקים בכבודם של ישראל ובכבודה של ארץ ישראל, אלא בנימוק שאמר הקב"ה מדוע אסור היה לבני ישראל בעלותם ממצרים לכבוש את ארצות עמון ומואב ואדום, כפי שהתבאר, לכן לא הביאה אותם הגמרא³.

יש לציין שיסוד זה שכתבה הגמרא ביחס לשני הפסוקים הראשונים, שהכתוב טורח לעסוק בכבודם של ישראל, שלא יגידו עליהם שעברו על ציווי הקב"ה וכבשו ארצות שאסור היה להם לכבוש, כתב רש"י כבר בפתיחתו לתורה כתשובה לשאלה שלכאורה כל ספר בראשית וחלקו הראשון של ספר שמות מיותרים! כך כתב רש"י: "בראשית - אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החדש הזה לכם' (שמות יב, א), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית? משום 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים' (תהלים קיא, ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל: 'לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים', הם אומרים להם: 'כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו'⁴.

³ אמנם רש"י הוסיף וביאר גם את שתי קבוצות הפסוקים הנוספות, מפני שהשאלה עליהן דומה לשאלת הגמרא.

⁴ אותו יסוד באופן יותר כללי - כבודם של ישראל, חשיבותם של ישראל, וחיתתם של ישראל, מופיע ברש"י גם בפתיחותיו הנוספות לחומשי התורה:

א. שם, בבראשית, כתב רש"י בדיבור השני: "בראשית ברא - אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמו שאמרו רז"ל: בשביל התורה, שנקראת: 'ראשית דרכו' (משלי ח, כב), **ובשביל ישראל**, שנקראו: 'ראשית תבואתה' (ירמיה ב, ג)". דהיינו שכל העולם נברא בשביל עם ישראל!

ב. בראש ספר שמות כתב רש"י: "ואלה שמות בני ישראל - אף על פי שמנאן בחייהן בשמותם, חזר ומנאן במיתתן, **להודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים**, שמוציאן ומכניסן במספר ובשמותם, שנאמר: 'המוציא במספר צבאם, לכלם בשם יקרא' (ישעיה מ, כו)".

ג. כעין זה כתב רש"י גם בראש ספר במדבר: "וידבר - במדבר סיני באחד לחדש. **מתוך חיבתן לפניו מונה אותם כל שעה**. כשיצאו ממצרים מנאן, וכשנפלו בעגל מנאן לידע מנין הנותרים, וכשבא

נמצאנו למדים שגם פסוקים שנראים כאילו חס ושלוס ראוי לשורפן, באו ללמדנו לימודים חשובים, ויש מהם שבאו ללמדנו גופי תורה של כבוד עם ישראל וכבוד ארץ ישראל.

סיום

אמנם בזמן עליית בני ישראל ממצרים לא זכינו לכבוש את ארצות עמון ומואב ואדום, אבל לעתיד לבוא יהיו גם ארצות אלו בידינו, כמו שאמר הנביא ישעיהו (יא, יד): "אדום ומואב משלוח ידם, ובני עמון משמעתם". וכמו שהסביר רש"י בברית בין הבתרים: "עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלושה - אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי קדמוני - עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר: 'אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם'".

להשרות שכינתו עליהם מנאם. באחד בניסן הוקם המשכן ובאחד באייר מנאם". אלא שבספר שמות דבר רש"י רק על השבטים וכאן על כל ישראל.

ד. כעין זה כתב רש"י גם בראש ספר ויקרא: "ויקרא אל משה - לכל דברות ולכל אמירות ולכל ציוויים קדמה קריאה. לשון חיבה, לשון שמלאכי השרת משתמשין בו, שנאמר: 'וקרא זה אל זה' (ישעיהו ו, ג). אבל לנביאי אומות העולם נגלה אליהן בלשון עראי וטומאה, שנאמר: 'ויקר אלקים אל בלעם' (במדבר כג, ד)". אמנם מתחילת דברי רש"י ניתן היה ללמוד שלשון החיבה מיוחדת למשה רבנו, מצד מעלתו האישית, ולא מצד מעלת עם ישראל, אבל ממה שכתב רש"י בהמשך: "אבל לנביאי אומות העולם נגלה עליהן בלשון ארעי וטומאה", ולא כתב: "אבל לבלעם נגלה בלשון ארעי וטומאה", אף על פי שהוכיח רק ממנו, מוכח שלשון החיבה היא מצד מעלת עם ישראל, ולא מצד מעלתו האישית של משה.

הדברים מפורשים ברש"י שם, בהמשך הסברו לפסוק הראשון לספר ויקרא: "לאמר - צא ואמור להם דברי כבושין: בשבילכם הוא נדבר עמי. שכן מצינו שכל ל"ח שנה שהיו ישראל במדבר כמנודים, מן המרגלים ואילך, לא נתייחד הדבור עם משה, שנאמר: 'ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות וידבר ד' אלי לאמרי' (דברים ב, טז-יז) - אלי היה הדבור".

ה. בראש ספר דברים כתב רש"י: "אלה הדברים - לפי שהן דברי תוכחות, ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירן ברמז, מפני כבודן של ישראל". ועיין במאמר האחרון בספר זה, שם הורחבו הדברים.